

Diana DĂNIȘOR
Gheorghe DĂNIȘOR

Filosofia drepturilor omului O critică a modernității

Universul Juridic
București
-2024-

Cuprins

PARTEA I. LIBERTĂȚI ȘI PROVOCĂRI DREPTURILE OMULUI ÎN CONTEXTUL MODERNITĂȚII5

CAPITOLUL I. GRANIȚELE DREPTURILOR FUNDAMENTALE

ÎNTELEGEREA PRIMEI GENERAȚII DE DREPTURI ALE OMULUI.....7

Secțiunea I. Arhitectura conceptuală: bazele inițiale ale cunoașterii7

Secțiunea a II-a. Arta autoafirmării: explorarea individualismului.....12

Subsecțiunea I. Arheologia eului: individualismul în lumea Greciei antice12

Subsecțiunea a II-a. Arta sinelui în epoca modernă: nuanțe ale individualismului13

Secțiunea a III-a. Forma și substanța drepturilor omului: configurarea primei generații.....35

Subsecțiunea I. Poziționarea drepturilor omului: contextul și provocările primei generații35

Subsecțiunea a II-a. Edenul primordial: explorarea stării de natură37

Subsecțiunea a III-a. Armonia cosmică: filosofia dreptului natural40

CAPITOLUL II. SECURITATEA JURIDICĂ ȘI INDEPENDENȚA JUSTIȚIEI: FUNDAMENTELE DREPTURILOR OMULUI ÎN FAȚA ARBITRARIULUI PUTERII.....77

CAPITOLUL III. SUBSTAȚIALITATEA DREPTURILOR OMULUI:

DINCOLO DE FORMĂ, CĂTRE ESENȚĂ89

Secțiunea I. Drepturile omului: între idealitatea etică și substanțialitatea juridică89

Secțiunea a II-a. Prima generație de drepturi ale omului: revoluția libertății individuale și rolul statului.....94

Secțiunea a III-a. A doua generație de drepturi ale omului: între libertatea de a fi și datoria de a asigura.....100

Secțiunea a IV-a. A treia generație de drepturi ale omului: omenirea în retragere și crepusculul drepturilor universale106

PARTEA A II-A. ÎN CĂUTAREA ECHILIBRULUI: CRITICA FUNDAMENTELOR DREPTURILOR OMULUI DIN PRIMA GENERAȚIE113

CAPITOLUL I. RELATIVISMUL ȘI PARADOXURILE

UNIVERSALISMULUI: O EXPLORARE FILOSOFICĂ A DREPTURILOR

OMULUI115

Secțiunea I. Relativismul în gândirea antică: rădăcini filosofice și impact asupra conceptului de drepturi.....115

Subsecțiunea I. Între aparență și absolut: ecourile relativismului în filosofie115

Subsecțiunea a II-a. Relativismul politic și cunoașterea ca putere: transformări și tensiuni în modernitate.....124

Secțiunea a II-a. Relativismul și noua paradigmă epistemologică: schimbări fundamentale în modernitate.....	136
Subsecțiunea I. Rațiunea ca generator de adevăruri: evoluția concepțiilor asupra cunoașterii.....	136
Subsecțiunea a II-a. Transformarea valorii de la descriptiv la normativ în modernitate: a fi și a trebui.....	145
Secțiunea a III-a. Metamorfozele individualismului: noi valențe în modernitate și contemporaneitate.....	161
CAPITOLUL II. DREPTUL ȘI DREPTURILE OMULUI: O CĂUTARE A ESENȚEI ÎN TENSIUNEA DINTRE NORMĂ ȘI UMANITATE.....	183
Secțiunea I. Dreptul și idealul: între normă și viziune umană.....	183
Secțiunea a II-a. Dreptul natural și legea: armonia dintre esență și convenție.....	194
Secțiunea a III-a. Dreptul și drepturile: dansul între ideal și realitate.....	203
Secțiunea a IV-a. Justul și regulile: între principii universale și norme legale.....	210
Secțiunea a V-a. Dreptul și morala: între principii fundamentale și provocări contemporane.....	215
Secțiunea a VI-a. Între ordinea universală și reglementarea relațiilor: dreptul ca atare.....	226
CAPITOLUL III. LEGEA CA UNICA SURSA A DREPTULUI: REPERCUSIUNI ASUPRA DREPTURILOR OMULUI.....	238
Secțiunea I. Legea ca reflexie a armoniei cosmice în Grecia antică.....	238
Secțiunea a II-a. Legea modernă: de la realism la constructivism juridic.....	247
Subsecțiunea I. Subiectivismul legalist ca temelie al drepturilor omului: de la transcendența divină la autonomia umană.....	248
Subsecțiunea a II-a. Tensiunea dintre voința generală și voințele particulare: provocările concilierii prin lege în contextul modernității.....	253
Subsecțiunea a III-a. Nominalismul și drepturile omului: implicații și provocări în teoria dreptului.....	263
PARTEA A III-A. EFECTIVITATEA DREPTURILOR OMULUI: ÎNTRE IDEAL ȘI REALITATE.....	277
CAPITOLUL I. DISCREPANȚA DINTRE DECLARAȚIE ȘI PRACTICĂ: DREPTURILE OMULUI DE PRIMĂ GENERAȚIE ȘI REALITATEA COTIDIANĂ.....	279
Secțiunea I. Fundamentele nepotrivite: dilemele filosofico-morale ale drepturilor omului de primă generație.....	279
Subsecțiunea I. Dilemele individualismului și comunitarismului: disfuncționalitatea normelor morale în contextul modernității.....	292
Secțiunea a II-a. Complexitatea efectivității drepturilor omului: de la validitate teoretică la aplicabilitate practică.....	302
Subsecțiunea I. Între ideal și realitate: imposibilitatea reducerii normelor teoretice la realitatea practică.....	309

Subsecțiunea a II-a. Reflecția socialului în normativ: dizolvarea dreptului în realitatea socială.....	310
Subsecțiunea a III-a. Problema adecvării normativului la realitatea socială.....	311
Subsecțiunea a IV-a. Drepturilor omului în contextul realității sociale.....	312
Subsecțiunea a V-a. Drepturile omului: împotriva izolării individului.....	314
Subsecțiunea a VI-a. Modalități de reducere a distanței dintre ideal (a trebui să fie) și realitate (ceea ce este).....	315
Subsecțiunea a VII-a. Desuetudinea și apropierea dintre ideal și realitate	316
Subsecțiunea a VIII-a. Separația puterilor în stat: principii și implementare	318
Subsecțiunea a IX-a. Rolul terțului dezinteresat în aplicarea normelor juridice: imparțialitate și provocări	319
Subsecțiunea a X-a. Baza materială a drepturilor: construcția efectivă a libertății și justiției	320
Subsecțiunea a XI-a. Tensiunea dintre omul așa cum este și omul cum ar trebui să fie: relația cu celălalt ca temei al efectivității dreptului	321
Subsecțiunea a XII-a. Întâlnirea cu celălalt: o fundamentare filosofică a efectivității drepturilor omului.....	323
Secțiunea a III-a. Relația cu celălalt: o întâlnire adâncă	324
Secțiunea a IV-a. Dreptul „în context”.....	337
Subsecțiunea I. Dreptul și contextul sociopolitic: fundamente și provocări.....	337
Subsecțiunea a II-a. Dreptul urmează contextul	339
Secțiunea a V-a. Interpretarea juridică și efectivitatea dreptului: rolul principiilor ontologice în realizarea conviețuirii autentice.....	347
Secțiunea a VI-a. Universalitatea drepturilor omului: paradoxul aplicării globale într-un context divers	356
CONCLUZII.....	367
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	377

Capitolul I

Granițele drepturilor fundamentale Înțelegerea primei generații de drepturi ale omului

Secțiunea I

Arhitectura conceptuală: bazele inițiale ale cunoașterii

În abordarea conceptului de drepturi ale omului, este esențial să recunoaștem că orice definiție preliminară nu poate fi decât aproximativă. Aceasta va deveni mai precisă pe măsură ce vom avansa în înțelegerea complexității sale. În esență, drepturile omului din prima generație se referă la relația dintre individ și autoritatea politică. Cu alte cuvinte, aceste drepturi reprezintă prerogativele de care dispune individul în raport cu statul, fiind menite să protejeze sfera privată a individului de ingerințele nejustificate ale autorităților.

Drepturile omului din prima generație reflectă o concepție filosofică și juridică esențială, care subliniază relația dintre individ și stat. Ele sunt fundamentale pentru construcția oricărei democrații liberale și reflectă un echilibru delicat între necesitatea de a proteja libertatea individuală și nevoia de a asigura ordinea și securitatea publică. Aprofundarea acestui domeniu necesită o înțelegere nu doar a contextului istoric, ci și a dezvoltării continue a normelor internaționale și a jurisprudenței care reglementează și protejează aceste drepturi. Drepturile omului din prima generație, adesea numite drepturi civile și politice, circumscriu o sferă privată „sacră” în care intervenția statului este strict limitată. Această sferă inviolabilă include drepturi fundamentale, precum dreptul la viață, libertatea de exprimare și dreptul la un proces echitabil. Conceptul de inviolabilitate a sferei private este fundamentat filosofic de autori precum John Locke care, în *Two Treatises of Government* (1689), a susținut că individul are drepturi naturale care precedă orice formă de guvernare. La rândul său, *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului* de la 1789 subliniază că „libertatea constă în a putea face tot ceea ce nu dăunează altuia” (art. 4), afirmând că limitele acestei libertăți trebuie determinate numai prin lege.

Principiul că „libertatea mea încetează acolo unde începe libertatea celui alt” se bazează pe un echilibru delicat între protecția drepturilor individuale și menținerea ordinii sociale. Acest principiu de restrângere este clar enunțat în *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului* de la 1789, care afirmă: „Libertatea constă în a putea face tot ceea ce nu dăunează altuia. Astfel, exercițiul drepturilor naturale ale fiecărui om nu are alte limite decât pe acelea care asigură celorlalți membri ai societății folosirea de aceleași drepturi. Aceste limite nu pot fi determinate decât prin lege” (art. 4). Referința la lege subliniază că orice limitare a drepturilor trebuie să fie subiectul unui control strict, realizat prin intermediul judecătorilor și în temeiul legii. Aceasta reflectă principiul statului de drept, unde puterea este supusă legii, iar legile sunt expresia voinței generale, așa cum este enunțat în art. 6 din aceeași Declarație. Declarația subliniază că „legea este expresia voinței generale”, un concept derivat din filosofia politică a lui Jean-Jacques Rousseau. În *Du contrat social* (1762), Rousseau argumentează că, prin contractul social, fiecare asociat se unește cu toți și nu se unește cu nimeni în particular; el nu se supune astfel decât lui însuși și

rămâne în felul acesta la fel de liber ca înainte¹. Această viziune rousseauistă pune accentul pe independența individului față de voința arbitrară a altora, sugerând că libertatea este posibilă doar într-un context în care legile sunt făcute de și pentru toți membrii societății. Este esențial să recunoaștem că, deși drepturile și libertățile omului sunt create în opoziție cu statul, protecția efectivă a acestora nu poate fi realizată decât prin intermediul statului. Aceasta este o ironie a modernității, în care statul este simultan perceput ca o amenințare și un protector al drepturilor omului. Într-un stat de drept, puterea coercitivă a statului trebuie să fie strict reglementată și limitată pentru a preveni abuzurile. Acest principiu a fost consolidat de jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, care a subliniat în repetate rânduri că statul are obligația de a proteja drepturile individului, inclusiv de a reglementa relațiile interpersonale care ar putea duce la încălcarea acestor drepturi.

Întrebarea esențială care se pune este aceea de a ști dacă există vreo restrângere legitimă a acestor libertăți fundamentale. Răspunsul este afirmativ, cu condiția ca orice intervenție a statului să fie strict controlată și justificată prin lege. Aceasta reflectă principiul clasic formulat de John Stuart Mill în *On Liberty* (1859), conform căruia libertatea individuală poate fi restricționată numai pentru a preveni vătămarea altora. De asemenea, legea trebuie să fie „expresia voinței generale”, un concept derivat din gândirea lui Jean-Jacques Rousseau, care în *Du contrat social* (1762) a argumentat că legitimitatea oricărei legi depinde de faptul că ea exprimă voința colectivă a cetățenilor.

Se conturează astfel o tensiune între libertatea individuală și puterea politică. Pe de o parte, libertatea individuală presupune o sferă de acțiune autonomă, neîngrădită de interferența statului; pe de altă parte, statul, pentru a proteja libertatea fiecărui individ, trebuie să exercite o formă de coerciție pentru a preveni abuzurile între particulari. Această dilemă a fost explorată în profunzime de Isaiah Berlin care, în discursul său celebru, *Two Concepts of Liberty*², a făcut distincția între „libertatea negativă” (libertatea de interferență), care se referă la absența oricărei constrângeri sau restricții din partea altor oameni, și „libertatea pozitivă”, care presupune capacitatea de a acționa conform propriei voințe și de a participa activ la alegerea circumstanțelor care ne influențează viața și gândirea. Este important de remarcat că, deși statul are puterea de a limita libertățile individuale pentru a proteja ordinea socială, acesta trebuie să acționeze în conformitate cu legea, care reflectă voința colectivă. Protecția drepturilor omului depinde de acest echilibru delicat între puterea statului și autonomia individului. Statul nu trebuie să devină un instrument de opresiune, ci un garant al libertăților fundamentale, asigurând că orice restricție este necesară, proporțională și justificată.

Limitarea libertății menționată în *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului* introduce un concept esențial: coerciția. Coerciția, în acest context, poate fi definită drept „controlul mediului sau circumstanțelor unui individ de către altcineva, astfel încât, pentru a evita un rău mai mare, el este forțat să acționeze nu pe baza unui plan propriu, coerent, ci pentru a servi interesele celui alt”³. Așadar, limitarea libertății este adesea percepută ca o formă de constrângere exercitată de către un alt individ asupra persoanei⁴. Deși, la prima

¹ J.-J. Rousseau, *Du contrat social, ou Principes du droit politique*, collection complète des œuvres, Geneva, 1780-1789, www.rousseauonline.ch, version du 7 octobre 2012, Livre I, Chapitre VI: „Chacun s'unissant à tous n'obéisse pourtant qu'à lui-même et reste aussi libre qu'auparavant”.

² I. Berlin, *Two Concepts of Liberty*, Oxford University Press, 1958.

³ F.A. Hayek, *Constituția libertății*, Ed. Institutul European, Iași, 1998, p. 44.

⁴ *Ibidem*.

vedere, coerciția pare să se refere doar la relațiile dintre indivizi, o analiză mai profundă relevă că aceasta implică și puterea politică. Drepturile omului nu reglementează doar interacțiunile dintre indivizi, ci, mai ales, relația dintre individ și stat. În acest sens, coerciția exercitată de stat asupra individului trebuie să fie strict limitată, astfel încât individul să dispună de un domeniu privat protejat, în care puterea politică să nu poată interveni arbitrar. Conceptul de domeniu privat este central în filosofia liberală și este esențial pentru înțelegerea libertăților fundamentale. El presupune că sfera acțiunilor private ale individului trebuie să fie protejată de orice interferență a societății, cu excepția cazului în care acțiunile sale cauzează daune altora. În acest sens, sfera privată a individului este inviolabilă și reprezintă un spațiu în care statul nu are voie să intervină fără o justificare legală clară. În această viziune, coerciția politică este văzută ca o amenințare majoră la adresa libertății individuale. Pentru a proteja individul de abuzurile puterii, este necesară o delimitare clară a sferei private, adică a aceluia spațiu în care circumstanțele vieții individului nu pot fi controlate sau influențate de alții, inclusiv de stat. Aceasta este esența protecției drepturilor fundamentale în fața puterii politice. Dacă statul ar putea interveni fără limită în acest domeniu privat, libertatea individuală ar fi serios compromisă.

Raportul dintre individ și puterea politică implică o tensiune constantă între necesitatea de a asigura ordinea publică și nevoia de a proteja libertatea individuală. De aceea, orice intervenție a statului în sfera privată trebuie să fie limitată și justificată prin lege, asigurându-se că nu există un abuz de putere. Conform principiilor moderne ale drepturilor omului, statul are obligația de a respecta și proteja sfera privată a indivizilor, dar și de a interveni numai atunci când este absolut necesar și proporțional cu scopul urmărit. Conceptul de coerciție în contextul drepturilor omului evidențiază necesitatea unei protecții clare a sferei private împotriva intervențiilor arbitrare ale statului. Drepturile omului sunt menite să garanteze că fiecare individ are un spațiu inviolabil de libertate, protejat de orice formă de coerciție, fie ea exercitată de alți indivizi sau de puterea politică. Într-o societate democratică, acest echilibru între protecția libertății individuale și puterea statului este esențial pentru menținerea unei ordini sociale juste și a respectării drepturilor fundamentale.

Dacă acceptăm premisa că nicio altă persoană nu ar trebui să limiteze libertatea mea de a acționa conform propriilor țeluri, se ridică întrebarea: cine este în măsură să îmi limiteze libertatea în așa fel încât să pot afirma că „libertatea mea încetează acolo unde începe libertatea celui alt?” Această întrebare aduce în discuție două dimensiuni esențiale ale libertății: limitarea morală și limitarea legală, fiecare având implicații distincte în contextul relației dintre individ și societate. Se poate argumenta că o parte din limitarea libertății vine dintr-o obligație morală pe care individul o are față de ceilalți membri ai societății. Această perspectivă introduce conceptul de autolimitare, care se referă la capacitatea unei persoane de a-și restrânge propriile acțiuni din respect pentru libertățile și drepturile altora. Filosofi morali precum Immanuel Kant au susținut că autonomia morală a individului îl obligă să acționeze conform principiului imperativului categoric, ceea ce înseamnă să acționeze doar conform acelor maxime pe care le-ar putea dori ca legi universale. Cu toate acestea, deși autolimitarea este necesară pentru a menține ordinea socială și a respecta libertățile celorlalți, ea nu este suficientă în absența unui cadru legal care să reglementeze conflictele inevitabile ce pot apărea între indivizi. Autolimitarea morală, deși importantă, nu este întotdeauna eficientă pentru a asigura echilibrul necesar între libertatea individuală și bunăstarea generală. Aici intervine rolul puterii politice care, prin intermediul coerciției, are